

ارزیابی لاین‌های گندم نان بهاره (*Triticum aestivum* L.) و گروه‌بندی آنها بر اساس شاخص‌های زراعی (چاپ مجدد)*

اعظم دریانی^۱، علیرضا تارینژاد^۲، سعید اهری‌زاد^۳، فرهاد فرح‌وش^۴ و حسن خانزاده^۵

* این مقاله در شماره ۱۴ مجله علوم کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز در صفحات ۵۲-۴۱ به چاپ رسیده است ولی به دلیل اشتباه در ترتیب نگارندگان، مقاله پس از اصلاح مجدداً در این شماره چاپ می‌گردد.

چکیده

به منظور گروه‌بندی و دست‌یابی به ژنوتیپ‌های برتر در ۳۰ لاین گندم بهاره در سال ۱۳۸۸ در مزرعه‌ی تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با مورد ارزیابی قرار گرفت. صفات مورد مطالعه شامل: عملکرد، اجزای عملکرد دانه، شاخص برداشت، طول پدانکل، طول ریشک، تعداد برگ، ارتفاع بوته، سطح برگ پرچم و ماقبل پرچم، تعداد روز تا مرحله آبستنی، تعداد روز تا سنبله دهی، تعداد روز تا گلدهی و تعداد روز تا برداشت بود. تجزیه واریانس صفات نشان داد که بین ژنوتیپ‌های مورد مطالعه از نظر اکثر صفات، اختلاف معنی‌داری در سطح احتمال ۱٪ وجود داشت که بیانگر وجود اختلاف ژنتیکی قابل توجهی بین لاین‌های مورد مطالعه از نظر صفات مورد ارزیابی می‌باشد. با تجزیه‌ی خوشه‌ای بر اساس تمامی صفات و بر مبنای داده‌های استاندارد شده به روش Ward، لاین‌ها در سه خوشه گروه‌بندی شدند. هشت لاین خوشه‌ی سوم از لحاظ عملکرد دانه، تعداد دانه در سنبله، تعداد سنبله در متر مربع، طول سنبله، طول پدانکل، ارتفاع بوته و سطح برگ پرچم برتر بودند. با انجام تجزیه بر عامل‌ها، پنج عامل ۷۸/۹۹٪ تغییرات کل را تبیین کردند، که در این میان عامل اول با توجیه ۳۵٪ از تغییرات به عنوان عامل موثر بر عملکرد دانه نام‌گذاری شد. ژنوتیپ N-75-5 با عملکرد ۲۸۹/۵ گرم بر مترمربع پرمحصول‌ترین در میان ژنوتیپ‌های مورد مطالعه محسوب می‌شود.

واژگان کلیدی: تجزیه عاملی، تجزیه کلاستر، عملکرد، گندم نان.

- ۱- فرهیخته‌ی کارشناسی ارشد اصلاح نباتات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز
- ۲- استادیار گروه بیوتکنولوژی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه تربیت معلم آذربایجان (نگارنده‌ی مسئول) atarinejad@yahoo.com
- ۳- دانشیار گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز
- ۴- استادیار گروه زراعت و اصلاح نباتات دانشکده کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز
- ۵- عضو هیات علمی بخش اصلاح بذر، واحد غلات، مرکز تحقیقات کشاورزی مغان (اولتان)

مقدمه

گندم بیش از یک چهارم تولید جهانی غلات را تشکیل می‌دهد و منبع اصلی کالری برای بیش از ۱/۵ میلیارد انسان است. به طور میانگین، گندم یک پنجم کل کالری مورد نیاز مردم جهان را تأمین می‌کند (۱۰). با این وصف، می‌توان گفت که گندم مهم‌ترین گیاه زراعی است و در سطح گسترده‌ای از جهان تولید می‌شود. دامنه‌ی سازگاری و اهمیت انواع مختلف گندم را می‌توان از این واقعیت استنباط کرد که این گیاه هر روز در نقطه‌ای از کره زمین کاشت و در همان زمان در نقطه‌ای دیگر برداشت می‌شود (۱۲). این موضوع حاکی از توانایی سازش بسیار زیاد این گیاه با اقلیم‌های گوناگون می‌باشد (۱).

برای افزایش تولید محصولات کشاورزی دو راه حل وجود دارد: افزایش سطح زیر کشت و افزایش میزان تولید در واحد سطح. به دلیل محدود بودن زمین‌های قابل کشت، افزایش تولید گندم مستلزم افزایش عملکرد در واحد سطح خواهد بود. افزایش عملکرد در واحد سطح نیز به دو روش قابل حصول است: الف) اعمال روش‌های زراعی مناسب، ب) تولید ارقام برتر از لحاظ پتانسیل عملکرد (۱ و ۹).

بهبود ژنتیکی پتانسیل عملکرد دانه در سیستم‌های پر محصول جهان از دهه‌ی ۱۹۶۰، تقریباً یک درصد در سال بوده است. برای مثال، می‌توان به نتایج مطالعات در مکزیک (۱۷) آرژانتین (۶)، فرانسه (۸) و انگلیس (۱۸) اشاره کرد.

گندم از حیث خصوصیات مختلف کمی و کیفی، سازگاری با عوامل محیطی و انواع مقاومت‌ها دارای تنوع ژنتیکی وسیعی می‌باشد (۱۵). آگاهی از تغییرات صفات فیزیولوژیک همراه با بهبود ژنتیکی پتانسیل عملکرد گندم، برای بهبود شناخت عوامل محدود کننده‌ی عملکرد و برای تعیین استراتژی‌های اصلاح نباتات در آینده ضروری است (۱۱).

در گزینش لاین‌های برتر می‌توان از صفات مختلف زراعی استفاده نمود. به عقیده‌ی زو و همکاران (۲۱) نقش متفاوت عملکرد و اجزای عملکرد در آزمایش‌های مختلف به استراتژی‌های اصلاحی مورد استفاده در مناطق مختلف بستگی دارد. در این میان علاوه بر عملکرد و اجزای آن نقش شاخص برداشت در مطالعات متعدد مورد تأکید قرار گرفته است (۱۶، ۲۰ و ۲۱). بنابراین، صفات مختلف زراعی در امر گزینش ژنوتیپ‌ها در شرایط محیطی مختلف صفات مختلف زراعی نقش متفاوتی را ایفا می‌کند.

هدف از این تحقیق، گروه‌بندی ۳۰ لاین پیشرفته‌ی گندم نان بهاره، انتخاب لاین‌های برتر از نظر صفات مختلف و نیز تجزیه‌ی عامل‌ها بر روی داده‌های حاصل، جهت بررسی ساختار پیچیده‌ی صفات و تعیین اهمیت نسبی صفات مورد بررسی در ارتباط با اهداف اصلاحی بود.

مواد و روش‌ها

این آزمایش در سال ۱۳۸۸ در مزرعه‌ی تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز اجرا شد. این محل با ۱۳۶۰ متر ارتفاع از سطح دریای آزاد در طول جغرافیایی ۴۶ درجه

استفاده گردید. برش از محل بیشترین فاصله‌ی ایجاد شده در بین گروه‌ها بر مبنای تجزیه تابع تشخیص انجام شد. تجزیه به عامل‌ها به‌منظور کاهش حجم داده‌ها و نیز درک روابط و ساختار داده‌ها به روش مولفه‌های اصلی مورد استفاده قرار گرفت. برای تجزیه‌ی آماری و رسم شکل‌ها از نرم‌افزارهای SPSS14، MSTATC و EXCEL2007 استفاده گردید.

نتایج و بحث

تجزیه واریانس داده‌ها نشان داد که اختلاف بین لاین‌های مورد مطالعه از نظر کلیه‌ی صفات مورد ارزیابی به جز طول ریشک، تعداد برگ و شاخص برداشت، در سطح احتمال ۰/۰۱ معنی‌دار بود که نشان‌دهنده‌ی تنوع ژنتیکی بالا در بین لاین‌ها از لحاظ این صفات بود (جدول ۱). با توجه به وجود تنوع ژنتیکی بالا می‌توان از این تنوع بسته به اهداف در برنامه‌های اصلاحی سود جست. در بین صفات مورد ارزیابی، شاخص برداشت، تعداد برگ، سطح برگ پرچم، عملکرد دانه و تعداد دانه در سنبله ضریب تغییرات بیشتری داشتند، که نشان‌گر تأثیر زیاد محیط بر روی این صفات بود. صفات فنولوژیک کمترین ضریب تغییرات را دارا بودند (جدول ۱). مطالعه‌ی محمد و امین (۱۴) و آیسیک و یلدریم (۷) نشان داد که بین ژنوتیپ‌های مورد مطالعه‌ی گندم تنوع ژنتیکی بالایی از نظر صفات مختلف وجود داشته و در ضمن کمترین ضریب تغییرات (۱/۰۱) به تعداد روز تا رسیدگی کامل و بیشترین آن (۲۴/۰۴) به شاخص برداشت مربوط می‌شود. یافته‌های نارویی‌راد و همکاران (۴)، نشان از پایین

و ۱۷ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۸ درجه و ۵ دقیقه شمالی قرار دارد. بر اساس طبقه‌بندی اقلیمی، منطقه دارای اقلیم نیمه خشک سرد می‌باشد. مواد گیاهی شامل ۳۰ لاین پیشرفته‌ی گندم نان تهیه شده از موسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر شامل N-75-1 تا N-75-20 و N-76-1 تا N-76-10 کرج بود. برای مقایسه‌ی لاین‌ها از طرح بلوک‌های کامل تصادفی در سه تکرار استفاده گردید. هر واحد آزمایشی متشکل از چهار ردیف به طول یک و نیم متر و به فاصله‌ی ۲۰ سانتی‌متر از هم بود. در طول فصل زراعی، ۵ بوته به‌طور تصادفی از هر کرت انتخاب و صفات ارتفاع بوته، طول سنبله، طول پدانکل، تعداد برگ در هر بوته، سطح برگ پرچم و برگ ما قبل پرچم و طول ریشک در آنها اندازه‌گیری شدند. تعداد روز از زمان اولین آبیاری تا مرحله‌ی آبستنی، سنبله‌دهی، گلدهی و رسیدگی کامل در ۵۰٪ بوته‌ها ثبت شد. پس از برداشت محصول نیز تعداد دانه در سنبله، تعداد سنبله در متر مربع، وزن هزار دانه، عملکرد بیولوژیک و عملکرد دانه برای کل کرت ثبت گردید. کلیه‌ی عملیات داشت از قبیل کوددهی، کنترل علف‌های هرز، آبیاری و جلوگیری از خسارت گنجشگ بر حسب نیاز صورت گرفت. قبل از تجزیه واریانس، برقراری مفروضات تجزیه شامل نرمال بودن خطاهای آزمایشی و اثر افزایشی تکرار با تیمار مورد بررسی و تایید قرار گرفت. مقایسه میانگین‌ها با استفاده از آزمون دانکن در سطح احتمال ۵ درصد انجام شد. به‌منظور گروه‌بندی لاین‌های مورد مطالعه از تجزیه خوشه‌ای بر اساس تمامی صفات و بر مبنای داده‌های استاندارد شده به روش WARD

تعداد روز تا ۵۰٪ سنبله دهی، لاین‌های N-75-6، N-75-9 و N-75-15 به عنوان لاین‌های دیررس و لاین‌های N-75-2، N-76-1، N-76-4، N-76-2، N-76-3 و N-75-20 به عنوان لاین‌های زودرس در این آزمایش شناخته شدند.

تجزیه‌ی خوشه‌ای بر اساس تمامی صفات با داده‌های استاندارد شده به روش WARD لاین‌های گندم نان پیشرفته را در سه خوشه گروه‌بندی کرد (شکل ۱) و صحت محل برش به وسیله‌ی تجزیه تابع تشخیص تایید شد (جدول ۳). برای نشان دادن ارزش هر یک از خوشه‌ها از لحاظ صفات مورد ارزیابی، درصد انحراف میانگین هر یک از خوشه‌ها از میانگین کل محاسبه شد (جدول ۴).

خوشه‌ی اول شامل ۱۷ لاین بود. درصد انحراف از میانگین این خوشه برای صفات وزن هزار دانه و تعداد روز تا ۵۰ درصد بوتینگ، مثبت و ناچیز بود. این گروه در مقایسه با دو گروه دیگر، از نظر اکثر صفات مورد مطالعه میانگین کمتری از میانگین کل داشت (شکل ۱).

در خوشه‌ی دوم پنج لاین قرار گرفتند. لاین‌های این گروه از نظر بیوماس، وزن هزار دانه، طول سنبله، تعداد روز تا ۵۰ درصد آبستنی، سنبله‌دهی و گلدهی، رسیدگی کامل و سطح برگ پرچم ارزشی بیشتر و در مورد بقیه صفات ارزشی برابر یا کمتر از میانگین کل لاین‌ها را داشتند. بالاترین میانگین از لحاظ وزن هزار دانه، طول سنبله، مراحل فنولوژیک و سطح برگ پرچم به این خوشه تعلق داشت. قابل اشاره است که لاین‌های دیررس در این خوشه قرار داشتند، با

بودن ضریب تغییرات تعداد روز تا برداشت و تعداد روز تا گلدهی و بالا بودن ضریب تغییرات عملکرد دانه و وزن هزار دانه داشت. گل‌آبادی و ارزانی (۵) با بررسی ۳۰۰ ژنوتیپ گندم بیشترین ضریب تغییرات را در عملکرد دانه، شاخص برداشت، تعداد سنبله در مترمربع و تعداد دانه در سنبله و کمترین آن‌را در تعداد روز تا سنبله‌دهی و تعداد روز تا رسیدگی مشاهده کردند. طوسی مجرد و همکاران نیز (۳) با مطالعه‌ی ۲۴۵ ژنوتیپ گندم بیشترین ضریب تغییرات را به عملکرد دانه و کمترین آن‌را به تعداد روز تا رسیدگی نسبت دادند. نتایج این یافته‌ها به تاثیر کم محیط بر روی صفات فنولوژیک و تاثیر زیاد محیط بر عملکرد دانه و اجزای آن دلالت دارد. در بین لاین‌های مورد مقایسه، لاین N-75-5 بیشترین عملکرد دانه را داشت (جدول ۲). این لاین از نظر عملکرد بیولوژیک هم بیشترین مقدار را به خود اختصاص داد. از نظر تعداد دانه در سنبله، هفت لاین در گروه برتر بودند که لاین N-75-5 نیز جزو این لاین‌ها بود. لاین‌ها از نظر وزن هزار دانه به خوبی تفکیک نشدند. با وجود این لاین N-75-5 جزو لاین‌های گروه برتر بود.

لاین N-75-6 بیشترین طول سنبله را داشت. در حالی که بقیه‌ی لاین‌ها اختلافی از نظر طول سنبله نداشتند. لاین N-76-6 نسبت به بقیه‌ی لاین‌ها از نظر ارتفاع بوته و طول پدانکل در بالاترین سطح قرار گرفت. لاین‌های N-75-13، N-76-1 و N-76-2 تعداد سنبله بیشتری در واحد سطح داشتند. از نظر سطح برگ پرچم نیز اختلاف لاین‌ها زیاد واضح و شفاف نبود و لاین‌ها به گروه‌های کاملاً مجزایی تقسیم نشدند. از نظر

در متر مربع و ارتفاع بوته دارای ضرایب مثبت و بزرگ در این عامل بودند (جدول ۵). بنابراین، این عامل را می‌توان به‌عنوان عامل مؤثر بر عملکرد دانه معرفی کرد. عامل دوم، ۲۲ درصد از تغییرات را توجیه کرد. تعداد روز تا ۵۰ درصد آبستنی، سنبله‌دهی و گلدهی و مرحله‌ی رسیدگی کامل در جهت مثبت بر روی این عامل اثرگذار بودند. بنابراین، این عامل به‌عنوان عامل مؤثر بر فنولوژی نام‌گذاری شد. طوسی مجرد و بی‌همتا (۲) صفات موجود در عامل اول را که دارای ضرایب مثبت و بزرگ برای صفات بیوماس، شاخص برداشت، عملکرد دانه‌ی سنبله، تعداد سنبله‌چهی بارور و طول سنبله بود، عامل مؤثر بر اجزای عملکرد و تولید محصول نام‌گذاری کردند. در بررسی ییلدریم و همکاران (۱۹) شاخص‌های زراعی قرار گرفته در عامل پنجم که شامل صفات تعداد دانه در سنبله، تعداد بوته در متر مربع و عملکرد دانه، ضرایب عاملی مثبت و بزرگی داشتند.

محمد (۱۳) با مطالعه‌ی ژنوتیپ‌های گندم نان صفات را در قالب دو عامل گروه‌بندی نمود. این دو عامل که ۸۰/۸ درصد از کل تغییرات را تبیین نمودند به‌ترتیب به‌عنوان عامل عملکرد دانه و تراکم سنبله نام‌گذاری شدند.

به‌طور کلی، می‌توان نتیجه گرفت که لاین N-75-5 بیشترین عملکرد دانه را در بین لاین‌های مورد مطالعه به‌خود اختصاص داد. این لاین از نظر سایر اجزای عملکرد از جمله تعداد دانه در سنبله و وزن هزار دانه جزو لاین‌های برتر محسوب می‌گردد.

لحاظ این‌که اختلاف زیادی بین لاین‌های سه خوشه وجود نداشت.

خوشه‌ی سوم شامل هشت لاین بود. درصد انحراف از میانگین کل این خوشه در مورد صفات بیوماس، عملکرد دانه، تعداد دانه در سنبله، طول سنبله، طول پدانکل، ارتفاع بوته، سطح برگ پرچم و تعداد سنبله در متر مربع مثبت بود. لاین‌های این گروه از نظر بیوماس، عملکرد دانه، تعداد دانه در سنبله، طول پدانکل، ارتفاع بوته و تعداد سنبله در متر مربع بالاترین میانگین را داشتند. به‌طوری‌که در مقایسه میانگین لاین‌ها عنوان گردیده، لاین N-75-5 از نظر عملکرد دانه و بیولوژیک و همچنین از نظر تعداد دانه در سنبله و وزن هزار دانه جزو لاین‌های برتر بود. در تجزیه‌ی خوشه‌ای، لاین N-75-5 جزو لاین‌های خوشه‌ی سوم که شامل لاین‌های برتر از نظر تمامی صفات به جز وزن هزار دانه بودند، قرار گرفت. بنابراین، برای بهبود عملکرد دانه می‌توان از لاین‌های این خوشه در برنامه‌های اصلاحی استفاده کرد.

تجزیه به عامل‌ها براساس تجزیه به مؤلفه‌های اصلی انجام و بر مبنای مقادیر ویژه بزرگ‌تر از یک، پنج عامل استخراج گردید. این عامل‌ها در مجموع ۷۸/۹۹ درصد از کل تغییرات داده‌ها را توجیه کردند. عامل اول که بیشترین حجم از تغییرات داده‌ها را در بر می‌گیرد (۳۵ درصد) صفات بیوماس، عملکرد دانه، تعداد دانه در سنبله، تعداد برگ، شاخص برداشت، تعداد سنبله

جدول ۱- تجزیه واریانس صفات مختلف در ۳۰ لاین پیشرفته گندم نان

میانگین مربعات										
منابع تغییر	درجه آزادی	عملکرددانه	عملکردبیولوژیک	تعداددانه در سنبله	وزن هزار دانه	طول سنبله	طول پدانکل	طول ریشک	تعداد برگ	شاخص برداشت
بلوک	۲	۴۴۰۳/۸۰*	۳۱۵۳/۶۱ ^{ns}	۱۹۲/۲۳*	۶۴/۸۳*	۴/۱۳ ^{ns}	۰/۱۵ ^{ns}	۰/۲۷ ^{ns}	۰/۲۳ ^{ns}	۰/۰۱۹ ^{ns}
لاین	۲۹	۵۰۵۴/۲۱**	۲۹۱۹۵/۳۹**	۱۴۷/۱۶**	۴۰/۳۹**	۷/۴۴**	۷/۷۰**	۰/۴۶ ^{ns}	۰/۶۱ ^{ns}	۰/۰۰۹ ^{ns}
خطا	۵۸	۱۱۰۷/۸۰	۴۰۲۵/۰۹	۴۰/۴۹	۱۹/۸۶	۲/۷۶	۱/۲۸	۰/۵۱	۰/۷۴	۰/۰۰۹
ضریب تغییرات(%)		۲۲/۳۵	۱۱/۷۴	۲۱/۴۷	۱۶/۰۵	۲۰/۵۲	۱۹/۱۱	۱۴/۸۷	۲۳/۶۶	۲۴/۰۴

ادامه ی جدول ۱

میانگین مربعات									
منابع تغییر	درجه آزادی	ارتفاع بوته	تعداد سنبله در واحد سطح	سطح برگ پرچم	سطح برگ ماقبل پرچم	تعداد روز تا ۵۰٪ آبستنی	تعداد روز تا ۵٪ سنبله هی	تعداد روز تا ۵٪ گلدهی	تعداد روز تا برداشت
بلوک	۲	۲/۶۰ ^{ns}	۱۳۷۳/۶۳ ^{ns}	۱ ^{ns}	۱/۶۵ ^{ns}	۸۵۵/۴۲**	۵۶۳/۵۱**	۵۷۶/۷۴**	۲۷/۲۴**
لاین	۲۹	۲۵۱/۴۹**	۷۷۸۴/۸۳**	۲۲/۳۱**	۱۲/۸۴**	۴/۸۷**	۹/۹۹**	۱۳/۷۹**	۵/۷۹**
خطا	۵۸	۱۱۱/۳۶	۱۵۵۱/۷۰	۱۰/۴۹	۳/۰۸	۰/۹۸	۰/۶۰	۰/۹۵	۱/۰۴
ضریب تغییرات(%)		۱۶	۱۶/۶۷	۲۳/۴۷	۱۶/۶۸	۱/۷۶	۱/۲۱	۱/۳۳	۱/۰۱

* و ** به ترتیب معنی دار در سطح احتمال ۵٪ و ۱٪ و ns غیر معنی داری

جدول ۲- مقایسه میانگین لاین‌های پیشرفته گندم نان از نظر صفات مورد مطالعه با آزمون دانکن

لاین	عملکرد دانه g/m ²	تعداد دانه در سنبله	وزن هزاردانه g	طول سنبله cm	تعداد سنبله در متر مربع	ارتفاع بوته cm	عملکرد بیولوژیک g/m ²	طول پدانکل cm	سطح برگ پرچم cm ²	تعداد روز تا ۵۰٪ سنبله‌دهی
N-75-1	۱۳۳c-h	۲۶ d-h	۳۱/۵۶ a-e	۸/۰۲۰ b	۲۱۲ d-i	۵۹/۴۷ b-d	۴۸۷/۵ e-g	۶/۰۷۰ b-g	۱۳/۷۸ b-e	۶۲ d-e
N-75-2	۱۶۴/۵ c-g	۳۴/۸۰ b-f	۲۶/۰۲ b-g	۷/۸۹۰ b	۲۵۴ b-g	۸۰/۳۲a-b	۵۳۰/۵ d-g	۸/۱۲۰ a-b	۱۴/۷۰ b-e	۵۹/۳۳g
N-75-3	۱۴۹/۱c-h	۲۸/۵۴ c-h	۲۹/۸۶ a-g	۸/۴۳۰ b	۲۴۰ b-g	۶۶/۴۱ a-c	۵۸۴/۵ c-e	۴/۸۸۰ e-h	۱۲/۳۱ b-e	۶۳c-d
N-75-4	۱۵۷/۵c-h	۳۰/۶۶ c-h	۲۸/۸۲ a-g	۹/۰۷۰ b	۲۶۴ b-g	۶۶/۲۶ a-c	۵۷۹/۵ c-e	۳/۹۵۰ g-h	۱۳/۴۸ b-e	۶۴b-c
N-75-5	۲۸۹/۵ a	۴۷/۴۶a	۲۷/۱۵ a-g	۹/۷۱۰ b	۲۸۲ b-d	۶۵/۹۵ a-c	۹۲۶ a	۵/۰۳۰ d-h	۲۱/۱۰ a	۶۳ c-d
N-75-6	۱۶۸/۷b-f	۳۴/۱۴ b-g	۲۸/۳۴ a-g	۱۵/۴۷ a	۲۴۸ b-g	۶۶/۴۶ a-c	۵۷۷ c-e	۷/۰۴۰ a-e	۱۶/۱۳ a-d	۶۵ a-b
N-75-7	۱۳۳/۷c-h	۲۷/۸۶ c-h	۲۷/۱۰ a-g	۶/۹۸۰ b	۲۲۶ d-h	۶۹/۲۹ a-c	۵۲۸ d-g	۷/۱۹۰ a-d	۱۱/۵۱ b-e	۶۱ e-f
N-75-8	۱۲۹/۵d-h	۲۷/۴۶ d-h	۲۳/۷۴ e-g	۷/۵۶۰ b	۲۲۵ d-h	۶۰/۷۹ b-d	۴۹۴ e-g	۶/۳۳۰ b-f	۱۶/۲۶ a-d	۶۱ e-f
N-75-9	۱۱۲e-h	۲۲/۴۶ f-h	۳۵/۱۶ a	۷/۷۳۰ b	۲۰۳ e-i	۵۹/۳۰ b-d	۴۰۸ g	۳/۹۶۳ g-h	۱۰ d-e	۶۵/۶۷ a
N-75-10	۱۴۷ c-h	۲۶/۱۴ d-h	۳۰/۹۷ a-f	۷/۴۱۰ b	۲۳۱ c-h	۶۱/۲۶ b-d	۵۱۷ d-g	۵/۲۸۰ c-h	۱۰/۵۶ c-e	۶۳/۶۷ b-c
N-75-11	۱۲۶/۲ e-h	۲۱/۷۴ g-h	۳۳/۷۶ a-c	۷/۳۷۰ b	۱۸۹ g-i	۶۶/۷۶ a-c	۴۹۵/۵ e-g	۶/۸۷۰ a-e	۱۷/۳۹ a-b	۶۲ d-e
N-75-12	۱۹۵/۳b-d	۴۰/۲۶ a-c	۲۶/۰۴ b-g	۷/۴۷۳ b	۲۸۰ b-e	۷۸/۸۲ a-c	۵۴۶ c-f	۸/۱۱۰ a-b	۱۳/۷۳ b-e	۶۱ e-f
N-75-13	۱۶۶/۹c-f	۳۸ a-d	۲۴/۹۰ c-g	۷/۷۲۷ b	۳۷۳ a	۷۶/۰۲ a-c	۵۴۶ c-f	۷/۲۹۰ a-c	۱۴/۰۷ b-e	۶۲ d-e
N-75-14	۱۲۸/۱e-h	۲۳ f-h	۲۹/۹۷ a-g	۷/۹۱۰ b	۱۸۶ g-i	۴۴/۶۵ d	۵۱۴/۵ d-g	۳/۴۵۰ h	۱۳/۱۲ b-e	۶۳ c-d
N-75-15	۱۰۳/۳ f-h	۲۱/۳۴ h	۳۳/۳۷ a-d	۷/۸۱۰ b	۱۵۹ h-i	۵۸/۶۳ c-d	۴۹۴/۵ e-g	۳/۶۰۰ h	۱۷/۰۶ a-c	۶۵ a-b
N-75-16	۱۲۹/۵ d-h	۲۶/۶۹ d-h	۲۵/۴۱ c-g	۷/۹۲۰ b	۲۱۶ d-i	۶۷ a-c	۵۶۴ c-e	۶/۴۳۷ a-f	۱۳/۲۰ b-e	۶۲ d-e
N-75-17	۱۴۰/۷ c-h	۲۸/۶۶ c-h	۲۷/۸۸ a-g	۸/۰۵۰ b	۲۲۹ c-h	۶۲/۳۷ a-d	۵۲۹ d-g	۵/۳۹۰ c-h	۱۰/۳۱ d-e	۶۱ e-f
N-75-18	۱۵۸/۶ c-h	۲۹/۲۰ c-h	۳۰/۴۸ a-g	۸/۱۶۰ b	۲۵۹ b-g	۷۰/۷۷ a-c	۶۵۹/۵ b-c	۶/۵۵۰ a-f	۱۷/۶۶ a-b	۶۳/۶۷ b-c
N-75-19	۱۰۳/۶ f-h	۲۱/۴۶ g-h	۲۴/۵۳ d-g	۶/۴۱۰ b	۲۱۵ d-i	۵۸/۴۴ c-d	۴۳۵ f-g	۳/۶۶۷ h	۸/۷۸۹ e	۶۲ d-e
N-75-20	۱۲۷/۴ e-h	۲۸/۸۶ c-h	۲۴/۸۹ c-g	۸/۱۹۰ b	۲۰۰ f-i	۶۳/۲۸ a-d	۴۳۷ f-g	۵/۲۰۰ c-h	۱۲/۸۵ b-e	۵۹/۳۳ g
N-76-1	۱۴۵/۳ c-h	۳۶/۰۱ a-e	۲۳/۳۸ e-g	۷/۰۹۰ b	۳۱۱ a-b	۶۷/۹۵ a-c	۵۱۹ d-g	۷/۳۳۰ a-c	۱۰/۸۴ c-e	۵۹/۳۳g
N-76-2	۱۹۸/۸ b-c	۳۶/۰۶ a-e	۳۴/۷۵ a-b	۸/۹۱۰ b	۳۰۶ a-c	۷۶/۷۱ a-c	۶۲۳/۵ b-d	۸/۰۷۰ a-b	۱۵/۳۵ a-d	۵۹/۶۷ f-g
N-76-3	۱۲۴/۶ e-h	۲۹/۴۶ c-h	۲۴/۰۱ e-g	۷/۹۱۰ b	۲۱۶ d-i	۷۶/۳۲ a-c	۵۶۱/۵ c-f	۷/۰۶۳ a-e	۱۳/۲۵ b-e	۵۹/۶۷ f-g
N-76-4	۹۶/۶۰ h	۲۲/۲۰ f-h	۲۲/۳۲ f-g	۶/۸۰۰ b	۱۴۳ i	۴۲/۸۳ d	۴۰۵ g	۳/۴۵۰ h	۱۳/۱۳ b-e	۵۹/۳۳ g
N-76-5	۱۷۲/۹ b-e	۲۵/۲۶ e-h	۲۸/۷۲ a-g	۷/۷۳۰ b	۲۸۱ b-e	۶۱/۴۷ b-d	۵۲۹ d-g	۶/۳۹۰ b-f	۱۳/۴۶ b-e	۶۲ d-e
N-76-6	۲۳۰ b	۳۶/۴۹a-e	۳۰/۰۱ a-g	۸/۸۸۰ b	۲۸۴ b-d	۸۲/۸۷ a	۷۰۷ b	۸/۶۶۰ a	۱۴/۸۱ b-e	۶۳ c-d
N-76-7	۹۸/۹۳ g-h	۲۳/۳۴ f-h	۲۴/۵۴ d-g	۶/۹۹۰ b	۱۴۵ i	۶۲/۷۹ a-d	۴۷۸/۵ e-g	۶/۸۷۰ a-e	۱۳/۴۷ b-e	۶۴ b-c
N-76-8	۱۰۹/۲ e-h	۲۱/۴۶ g-h	۲۷/۹۷ a-g	۶/۶۳۷ b	۱۹۰ g-i	۶۶/۰۴ a-c	۴۷۸ e-g	۳/۷۱۰ h	۱۰/۷۵ c-e	۶۲ d-e
N-76-9	۱۵۷/۱ c-h	۲۹/۶۰ c-h	۲۵/۸۴ c-g	۸/۴۰۰ b	۲۴۵ b-g	۶۳/۱۱ a-d	۴۹۴/۷ e-g	۴/۵۲۰ f-h	۱۷/۸۶ a-b	۶۳ c-d
N-76-10	۱۶۹/۸ b-f	۴۴/۶۶ a-b	۲۱/۵۹ g	۸/۳۹۰ b	۲۷۵ b-f	۷۶/۷۴ a-c	۵۵۶/۵ c-f	۷/۱۵۳ a-d	۱۳/۱۸ b-e	۶۴ b-c
میانگین کل	148/944	29/642	27/769	8/106	236/233	65/969	540/193	5/917	13/800	62/155

جدول ۳- تجزیه تابع تشخیص کانونیک برای تعیین محل برش دندروگرام حاصل از تجزیه خوشه‌ای

تعداد گروه	سطح احتمال	Wilks' Lambda	Chi-Square
۲	۰/۰۰۰	۰/۰۱۱	۸۶/۵۱
۳	۰/۰۲۲	۰/۲۱۵	۲۹/۲۴

جدول ۴- میانگین گروه‌ها و درصد انحراف آنها از میانگین کل در ۳۰ لاین پیشرفته گندم نان

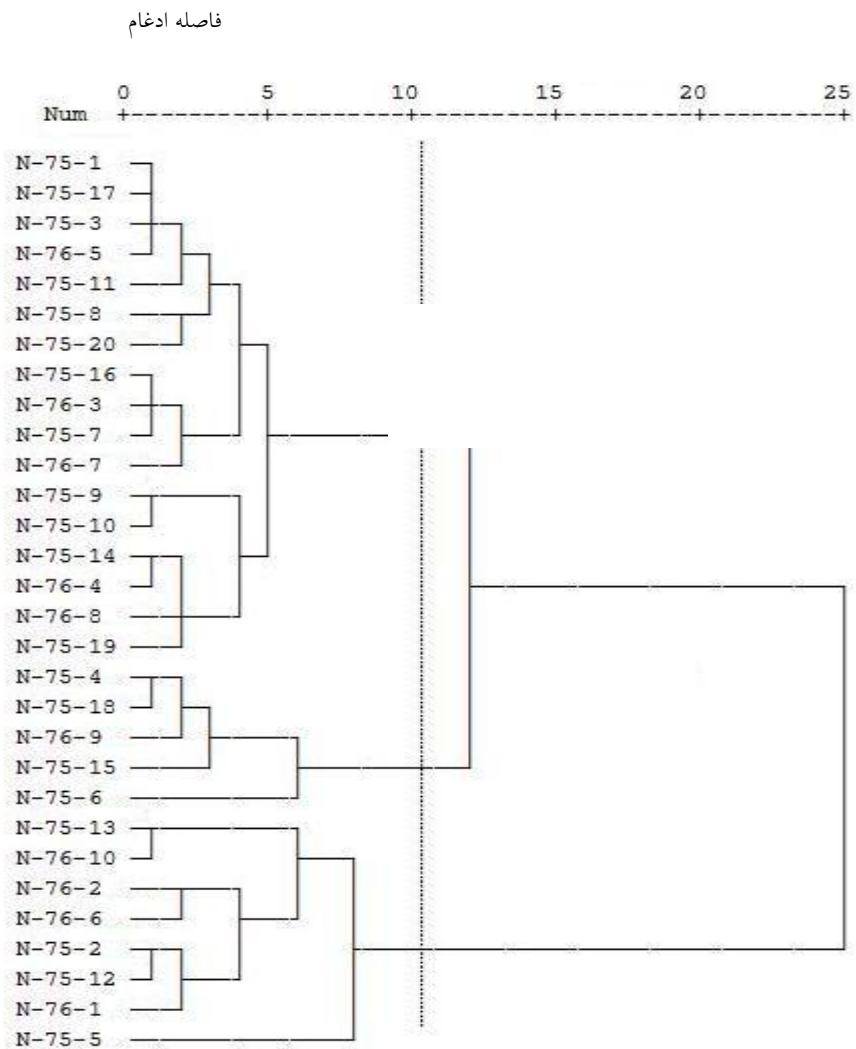
گروه	بیوماس در متر مربع	عملکرد دانه در متر مربع	تعداد دانه در سنبله	وزن هزار دانه	طول سنبله	طول پدانکل	ارتفاع بوته	تعداد روز تا ۵۰ بوتینگ	تعداد روز تا ۵۰ سنبله دهی	تعداد روز تا ۵۰ گلدهی	تعداد روز تا رسیدگی کامل	سطح برگ پرچم	تعداد سنبله در متر مربع
۱	۴۹۶/۹۱*	۱۲۷/۲۴*	۲۵/۳۳*	۲۷/۷۹	۷/۵۳*	۵/۴۲	۶۱/۶۸	۵۶/۴*	۶۱/۹۲*	۷۲/۹۸*	۱۰۱/۱۸*	۱۲/۵۹*	۲۰۸/۶۵
	-۸/۰۲	-۱۴/۵۸	-۱۴/۵۴	۰/۰۷	-۷/۰۴	-۸/۴۵	-۶/۵	۰/۰۴	-۰/۳۹	-۰/۷۳	-۰/۱۱	-۸/۷۷	-۱۱/۶۸
۲	۵۶۱/۰۳	۱۴۹/۱	۲۸/۹۹	۲۹/۳۷	۹/۷۸	۵/۱۳	۶۵/۰۵	۵۸/۱۳	۶۴/۱۳	۷۵/۴۷	۱۰۲/۴	۱۶/۴۴	۲۳۵
	۳/۵۸	۰/۱	-۲/۱۹	۵/۷۶	۲۰/۷۴	-۱۳/۳۴	-۱/۳۹	۳/۱۰	۳/۱۷	۲/۶۵	۱/۱	۱۹/۱۳	-۰/۵۲
۳	۶۱۹/۳۱#	۱۹۴/۹۹#	۳۹/۲۲#	۲۶/۷۳	۸/۲۶#	۷/۴۷#	۷۵/۶۷#	۵۵/۲۵#	۶۱/۴۲	۷۴/۴۶	۱۰۰/۸۳	۱۴/۷۲#	۲۹۵/۶۳#
	۱۴/۶۴	۳۰/۹۱	۳۲/۳۲	-۳/۷۵	۱/۹۸	۲۶/۱۸	۱۴/۷	-۲	-۱/۱۹	-۰/۰۸	-۰/۴۵	۶/۶۷	۲۵/۱۴
	۵۴۰/۲۴	۱۴۸/۹۵	۲۹/۶۴	۲۷/۷۷	۸/۱	۵/۹۲	۶۵/۹۷	۵۶/۳۸	۶۲/۱۶	۷۳/۵۲	۱۰۱/۲۹	۱۳/۸	۲۳۶/۲۳

علامت * نشان دهنده اختلاف معنی دار بین میانگین‌های گروه ۱ با ۲ در سطح احتمال ۵٪ از طریق آزمون t-test می باشد.

علامت # نشان دهنده اختلاف معنی دار بین میانگین‌های گروه ۲ با ۳ در سطح احتمال ۵٪ از طریق آزمون t-test می باشد.

علامت * نشان دهنده اختلاف معنی دار بین میانگین‌های گروه ۱ با ۳ در سطح احتمال ۵٪ از طریق آزمون t-test می باشد.

شکل ۱- دندروگرام حاصل از تجزیه‌ی خوشه‌ای براساس تمامی صفات با داده‌های استاندارد شده در ۳۰ لاین پیشرفته‌ی گندم نان به روش WARD

جدول ۵- ضرایب عاملی و واریانس نسبی و تجمعی عامل‌ها برای صفات مورد ارزیابی در لاین‌های پیشرفته گندم نان

ضرایب عاملی					
عامل پنجم	عامل چهارم	عامل سوم	عامل دوم	عامل اول	
۰/۰۵۹	-۰/۰۶۹	۰/۰۲۱	۰/۱۷۱	۰/۹۱۴	عملکرد دانه
۰/۰۱۳	-۰/۲۰۱	-۰/۰۰۳	۰/۳۱۵	۰/۷۷۱	عملکرد بیولوژیک
-۰/۱۸۷	۰/۰۷۷	-۰/۲۲۶	۰/۰۰۳	۰/۹۰۷	تعداد دانه در سنبله
۰/۷۳۹	۰/۰۵۱	۰/۵۱۲	۰/۳۷۳	-۰/۰۴۲	وزن هزار دانه
-۰/۳۲۳	۰/۲۴۱	۰/۳۸۲	۰/۵۶۱	۰/۴۲	طول سنبله
-۰/۰۲۷	۰/۲۴۷	۰/۰۷۱	-۰/۳۲۳	۰/۶۹۹	طول پدانکل
-۰/۴۹۴	۰/۱۶۸	۰/۶۵۰	۰/۲۶۰	-۰/۲۲۳	طول ریشک
۰/۱۲۱	-۰/۰۳۰	۰/۲۷۲	-۰/۰۷۶	۰/۷۸۷	تعداد برگ
۰/۱۰۸	۰/۱۵۷	۰/۰۷۹	-۰/۰۸۵	۰/۷۳۷	شاخص برداشت
۰/۰۳۲	۰/۳۱۱	۰/۰۲۱	-۰/۲۱۳	۰/۷۴۳	ارتفاع بوته
۰/۰۶۴	۰/۲۸۷	-۰/۱۸۸	-۰/۰۹۹	۰/۸۰۱	تعداد سنبله در واحد سطح
-۰/۰۶۸	-۰/۵۹۴	۰/۰۹۹	۰/۵۱۰	۰/۵۱۴	سطح برگ پرچم
-۰/۰۴۵	-۵۹۵	-۰/۱۳۶	۰/۶۳۹	۰/۳۲۷	سطح برگ ما قبل پرچم
۰/۰۲۲	۰/۲۴۲	۰/۰۷۷	۰/۸۱۴	-۰/۳۳۷	تعداد روز تا ۵۰٪ آبستنی
۰/۱۸۷	۰/۲۸۸	-۰/۰۱۶	۰/۸۲۴	-۰/۱۳۱	تعداد روز تا ۵۰٪ سنبله دهی
۰/۰۶۶	۰/۲۵۰	-۰/۶۳۳	۰/۵۷۳	۰/۰۱	تعداد روز تا ۵۰٪ گلدهی
-۰/۱۴۲	۰/۲۳۲	-۰/۲۶۵	۰/۷۲۴	-۰/۰۹۱	تعداد روز تا رسیدگی کامل
۶/۰۷	۸/۰۶	۸/۸۸	۲۱/۶۷	۳۴/۳۲	واریانس نسبی (%)
۷۸/۹۹	۷۲/۹۳	۶۴/۸۷	۵۵/۹۹	۳۴/۳۲	واریانس نسبی تجمعی (%)

منابع مورد استفاده

- ۱- امام، ی. ۱۳۸۳. زراعت غلات. چاپ دوم. انتشارات دانشگاه شیراز. ۱۰۵ صفحه.
- ۲- طوسی مجرد، م. و م.ر. بی‌همتا. ۱۳۸۶. بررسی عملکرد دانه و سایر صفات کمی گندم از طریق تجزیه به عامل‌ها. مجله دانش کشاورزی. ۱۷: ۱۰۷-۹۷.
- ۳- طوسی مجرد، م. م.ر. قنادها و م. خدارحمی. ۱۳۸۳. تجزیه به عامل‌ها برای عملکرد دانه و سایر خصوصیات گندم. مجله پژوهش و سازندگی. ۶۷: ۱۴-۹.
- ۴- گل آبادی، م. و ا. ارزانی. ۱۳۸۲. بررسی تنوع ژنتیکی و تجزیه عامل‌ها برای ویژگی‌های زراعی در گندم دوروم. مجله علوم کشاورزی ایران. ۱: ۱۲۵-۱۱۵.
- ۵- ناروئی‌راد، م.ر. و م. فرزانهجو. ۱۳۸۵. بررسی تنوع ژنتیکی و تجزیه به عامل‌ها برای صفات مورفولوژیک توده‌های بومی گندم سیستان و بلوچستان. مجله پژوهش و سازندگی. ۷۳: ۵۷-۵۰.
- 6- Abbate, P.E., F.H. Andrate, L. Lazaro, J.H. Briffi, and H.G. Beraradocco. 1998. Grain yield increase in recent. Argentine wheat cultivars. *Crop Sci.* 38: 1203-1209.
7. Aycicek, M. and T. Yildirim. 2006. Path coefficient analysis of yield and yield components in bread wheat genotypes. *Pak. J. Bot.* 38 (2): 417- 424.
- 8- Brandcourt-Hulmllel, M., G. Doussinaluts, C. Lecomte, P. Brand, B. Le Buance, and M. Trotter. 2003. Genetic improvement of agronomic traits of winter wheat cultivars released in France from 1946 to 1992. *Crop Sci.* 43: 37-45.
- 9- Briggles, L.W. and B.C. Curtis. 1987. Wheat worldwide. In: E.G. Heyne, (ed): wheat and wheat improvement. Pub. Madison, Wisconsin, U.S.A.
- 10- FAO. 2003. FAO production statistics. <http://fao.org/sitel>.
- 11- Foulkses, M.J., J.W. Snape, V.J. Shearman, M.P. Raynolds, G. Gaju, and R. Sylrester-Bradley. 2007. Genetic progress in yield potential in wheat: recent advances and future prospects. *J. Agric. Sci.* 145: 17-29.
- 12- Martin, J.H., W.H. Leonard, and D.L. Stamp. 1976. Principles of field crop production. 3rd edition. Collier Macmillan.
- 13- Mohamed, N.A. 1999. Some statistical procedures for evaluation of the relative contribution for yield components in wheat. *Zagazig. J. Agric. Res.* 26 (2): 281-220.
- 14- Mohamed, T., M. Amin. 2008. Identification of traits in bread wheat genotypes contributing to grain yield through correlation and path coefficient analysis. *Pak. J. Bot.* 40 (6): 2693-2402.
- 15- Poehlman, J.M. 1987. Breeding field crops. Van Nostrand Reinhold, New York.
- 16- Royo, C., F. Alvaro, V. Martos, A. Ramdani, J. Isidre, D. Villegas, and L.F.Garcial del Moral. 2006. Genetic changes in durum wheat yield components and associated traits in Italian and Spanish varieties during the 20th century. *Euphytica.* 155: 259-270.

- 17- Sayre, K.D., S. Rajram, and R.A. Fischer. 1997. Yield potential progress in short bread wheats in Northwest Mexico. *Crop Sci.* 37: 36-42.
- 18- Shearman, V.J., R. Sylvester-Bradley, R.K. Scott, and M.J. Foulkes. 2005. physiological processes associated with wheat yield progress in the Uk. *Crop Sci.* 45: 175-185.
- 19- Yildirim, M., N. Budak, and Y. Arshas. 1993. Factor analysis of yield and related traits in breed wheat. *Turk. J. Field Crop.* 1: 11-15.
- 20- Zhou, Y., Z.H. He, X.M. Chen, D.S. Wang, J. Yan, X.C. Xia, and Y. Zhong. 2007. Genetic Improvement of wheat Breeding. Springer Pub. Netherlands.
- 21- Zhou, Y., Z.H. He, X.X. Sui, X.C. Xia, X.K. Zhang, and G.S. Zhang. 2007. Genetic improvement of grain yield and associated traits in the northern china winter wheat region from 1960 to 2000. *Crop Sci.* 47: 245- 253.

Evaluation of Spring Bread Wheat Lines (*Triticum aestivum* L.) and Their Classification by Using Some Agronomic Traits

A. Daryani¹, A.R. Tarinejad^{2*}, S. Aharizad³, F. Farahvash⁴, and H. Khanzade⁵

Abstract

To obtain superior genotypes from 30 advanced spring bread wheat cultivars a field experiment in RCBD was carried out in 1388. Traits like yield, yield components, harvest index, peduncle length, awn length, number of leaf, plant height, flag leaf area, penultimate leaf area, days to booting, days to spike emergence, days to flowering and physiological maturity were recorded. Analysis of variance showed significant difference among genotypes for the traits measured at %1 probability level. This indicates considerable genetic variations among the lines evaluated. Cluster analysis of traits measured, grouped lines into three categories. Eight lines were located in third cluster with respect to some traits including grain yield and other important traits like biological yield, number of seed per spike, spike length, peduncle length, plant height, flag leaf area, and number of spike per m² were found to be superior. By using factor analysis, five factors determined 78.99% of total variation. In this analysis, the first factor could account for 35% of total variation and nominated as effective factor on grain yield. Line with accession number of N-75-5 was found to be highest yielding (289.5 g/m²) as compared with the other lines.

Key words: Bread wheat, Factor analysis, Cluster analysis, Yield.

1- Former Msc. Student of Plant Breeding, Tabriz Branch, Islamic Azad University. Tabriz, Iran.

2- Assistant prof., Department of Biotechnology, Faculty of Science, Tarbiat Moallem University of Azarbaijan. Tabriz, Iran.

3- Associated prof., Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, University of Tabriz. Tabriz, Iran.

4- Assistant prof., Department of Agronomy, Faculty of Agriculture, Tabriz Branch, Islamic Azad University. Tabriz, Iran.

5- Staff member, Plant Breeding Division of Moghan, Agriculture Research Center of Moghan (OULTAN). Ardabil, Iran.

*Corresponding Author: atarinejad@yahoo.com